

LATVIJAS VALSTS PIRMAIS GADS: 1919

Latvijas Republikas proklamēšana 1918. gada 18. novembrī, kaut nozīmīgs, bija tikai pirmais solis ceļā uz pilnvērtīgi funkcionējošas valsts radīšanu. Turpmākais darbs bija jāveic karā izpostītā zemē, aizstāvoties pret nemitīgiem ārējo ienaidnieku uzbrukumiem. Šī ceļa sākumā Kārļa Ulmaņa (1877-1942) vadītajai Pagaidu valdībai trūka it visa – naudas, telpu, pieredzējušu speciālistu un ārējā atbalsta. Latvijas sabiedrība bija nogurusi no garajiem 1. pasaules kara un Vācijas okupācijas varas gadiem. Puse Latvijas pagastu bija cietuši kara darbībā, gandrīz visas rūpnīcas bija evakuētas uz Krieviju, un Latvija kara laikā bija zaudējusi gandrīz pusi iedzīvotāju (no 2,5 bija palikuši 1,3-1,4 miljoni). Dzimtenē palikušajiem trūka pārtikas, Latvijā plosījās “spāņu gripa” un citas epidēmijas. Tomēr, neskatoties uz visām grūtībām, gada laikā tika izveidotas visas svarīgākās valsts pārvaldes un kultūras institūcijas, radīta kaujasspējīga armija ar vairāk nekā 76 000 karavīru, gūti lieli diplomātiski panākumi un uzsākta pakāpeniska saimnieciskās dzīves atjaunošana. Visi šie sasniegumi liecināja par Latvijas sabiedrības vēlmi un gatavību radīt pašiem savu valsti ne tikai vārdos un deklarācijās, bet arī darbos.

TRĪS VALDĪBU PERIODS

K. Ulmaņa Pagaidu valdības uzsākto pirmo valsts iestāžu radīšanu pārtrauca Sarkanās armijas (lielinieku) iebrukums Latvijā 1918. gada beigās. Jau 1919. gada 3. janvārī lielinieki sagrāba Rīgu, un Latvijas Pagaidu valdība bija spiesta doties uz Jelgavu un dažas dienas vēlāk uz Liepāju. Otru triecienu deva vācieši, 1919. gada 16. aprīlī izdarot valsts apvērsumu, tā dēvēto “Liepājas” jeb “aprīļa” puču. Tā rezultātā Liepājā izveidojās vāciešiem padevīgā Andrieva Niedras (1871-1942) valdība, bet K. Ulmaņa valdības ministrijas atkal bija spiestas pārtraukt darbu, un valdības locekļi meklēja patvērumu uz tvaikoņa “Saratov” Liepājas reidā. Latvijas teritorija bija sarukusi līdz prāva tirdzniecības kuģa klājam un dažiem igauņu armijas (Igaunijas un Latvijas valdības bija noslēgušas savstarpēju militārās sadarbības līgumu cīņai pret lieliniekiem) atbrīvotajiem pagastiem Ziemeļvidzemē.

Liepāja. Kuģis "Saratov", (191-). Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusī Latvija*.

No 1919. gada 16. aprīļa līdz 27. jūnijam Latvijā paralēli darbojās trīs valdības. Valsts teritorijā atradās vairāk nekā desmit dažādu militāru formējumu un apgrozībā atradās gandrīz tikpat daudz dažādu valūtu. Katra no valdībām centās radīt savu pārvaldes aparātu un arī veidot kultūras iestādes. Piemēram, Andrieva Niedras valdība pēc Rīgas ieņemšanas mēģināja atjaunot vācisko Baltijas Tehnisko augstskolu. Ar vēl plašāku vērienu darbojās Pēteru Stučka (1865–1932) vadītā Padomju Latvijas valdība. Tā centās pakļaut sagrabto teritoriju ne tikai militāri, bet arī simboliski, pārdēvējot ielas un laukumus, būvējot ekstravagantus pieminekļus un rīkojot grandiozas svinības. Piemēram, Aleksandra ielu (mūsdienu Brīvības iela) pārdēvēja par Revolūcijas ielu, Nikolaja ielu (mūsdienu Valdemāra iela) par Kārļa Marksa bulvāri, Baznīcas ielu par Trešās Internacionāles prospektu. Esplanāde, kurā apglabāja kritušos lielinieku kaujiniekus un nosauca par Komunāru laukumu, uzslēja 15 metrus augstu koka piramīdu, tā saukto „Darba simbolu”, bet tai apkārt – 20 finiera obeliskus. Lielinieku sarīkotās 1. maija svinības bija gluži vai “dzīres mēra laikā” – miljoniem rubļu tika tērēti Darba svētku organizēšanai, kamēr Rīgā cilvēki mira no bada un nāvējošām slimībām.

Padomju vara piecu mēnešu laikā reformēja izglītības sistēmu un radīja veselu virkni kultūras iestāžu – Latvijas Augstskolu, Mākslas muzeju, Strādnieku teātri u.c. Šo iestāžu pastāvēšana daudzus mulsina vēl šodien – varbūt Latvijas Universitātes dzimšanas diena būtu jāsvēcin 1919. gada septembrī un nevis februārī? Tiesa gan, minētajām lielinieku radītājām institūcijām bija ļoti maz kopīga ar vēlākajām nacionālajām kultūras iestādēm. Piemēram, Padomju Latvijas Augstskolā studentu uzņemšanas kritēriji faktiski nepastāvēja – students pat varēja neprast rakstīt! Arī mācību programma bija pakļauta lieliniecisma ideoloģijai. Tas pats sakāms par padomju teātru un kinoteātru repertuāru, bibliotēku savāktu literatūru un muzeju eksponātiem.

JAUNRADE KARA LAIKĀ

Pēc Cēsu kaujām un Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada jūlija sākumā valsts dibinātāji jau trešo reizi ķērās klāt svarīgāko institūciju veidošanai. Viņi uzskatīja, ka kultūras iestāžu radīšana ir tikpat svarīga kā bruņoto spēku un valsts pārvaldes organizēšana. Priekšstats par latviešiem kā kultūras nāciju un Latvijas valsts virsuzdevumu – kultūras saglabāšanu un attīstīšanu – rada papildījumu jau 1919. gada jūlijā – septembrī, kad tika dibināts Latvijas Mākslas muzejs, Valsts bibliotēka, Nacionālā opera un Nacionālais teātris, Vēsturiskais arhīvs u.c.

Valka. Pagaidu Nacionālā teātra ansamblis, (1918. gada maijs).
Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusi Latvija*.

Jauno iestāžu radīšana notika ļoti grūtos apstākļos. Piemēram, laikraksts "Baltijas Vēstnesis" rakstīja: "Nacionālajam teātrim darbība jāuzsāk visai grūtos apstākļos. Teātrim viss jāsāk no gala. Nav dekorāciju un kostīmu, nav pat visvajadzīgāko rekvizītu. Rīgā neiespējami tagad dabūt audeklus jaunām dekorācijām un drēbi jauniem kostīmiem."

Uzsāktais darbs jau atkal bija jāaptur rudenī, jo Rīgai uzbruka jauns ienaidnieks – Pāvella Bermona-Avalova (1877–1973) vadītā armija. Latvijas Konservatorija apturēja divas dienas iepriekš uzsākto audzēkņu uzņemšanu. Nacionālās operas namu trāpīja astoņi ienaidnieka lielgabalu raidīti lādiņi. Tikko atklātās Latvijas Augstskolas soli jau atkal stāvēja tukši – daudzi studenti un mācībspēki bija ņēmuši rokās ieročus, lai dotos aizstāvēt galvaspilsētu no kārtējā uzbrukuma.

Rīga. Nacionālais teātris, (193-). Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusī Latvija*.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VEIDOŠANĀS

Latvijas Augstskolu atklāja 1919. gada 28. septembrī agrākajās Rīgas Politehniskā institūta telpās. Tā kļuva par neatkarīgās Latvijas nozīmīgāko izglītības un zinātnes centru. Izglītības ministrs Kārlis Kaspars, atklājot Augstskolu, sacīja: "Mēs stāvam uz zemes, kas nes Latviju un viņas vēsturi. Bija laiks, nesen vēl tas bija, kad par to domāt, kas tagad mums ir, bija sapnis, - kas teica un ticēja: tad tas nāks šai zemē, kad akmens stāvēs uz ūdeņa, spalva grims dibenā. Un tomēr tas ir nācis, tas ir noticis. Šis notikums latvju tautas mūžā, šis fakts – kā gaišs saules stars spīd pār Latviju." Tas tik tiešām bija vēsturisks brīdis. Atis Kronvalds (1837–1875) pirmais bija paudis šķietami utopisko sapni par augstāko izglītību latviešu valodā 19. gadsimta otrajā pusē; šo pašu ideju pauda arī Juris Alunāns (1832–1864) un Auseklis (1850–1879). Beidzot tas bija īstenots. Ne velti daudziem laikabiedriem Latvijas Augstskolas dibināšana šķita otrs svarīgākais notikums tūlīt pēc neatkarības proklamēšanas.

Ceļš uz Latvijas Universitāti bija visai garš un līkumots. Krievijas cara valdība pieļāva tikai vienas universitātes pastāvēšanu Baltijas provincē – tā bija Tērbatas (mūsdienās Tartu) universitāte, kurā sākotnēji mācības notika tikai vācu, bet vēlāk krievu valodā. 1862. gadā Rīgā atklāja pirmo tehnisko augstskolu Baltijā – Rīgas Politehnikumu (no 1896. gada Rīgas Politehniskais institūts). Tas kļuva par Latvijas industrializācijas "smadzeņu centru" – šeit gatavoja augstākā līmeņa speciālistus dažādās saimniecības nozarēs. 1. pasaules kara laikā institūtu, kurā mācījās aptuveni divi tūkstoši studentu, evakuēja uz Maskavu. Institūts atsāka darbību Vācijas okupācijas laika noslēgumā, 1918. gada 14. oktobrī, ar jaunu nosaukumu – Baltijas Tehniskā augstskola. Tā gan darbojās vien divarpus mēnešus, jo jau 1919. gada janvārī Rīgu ieņēma lielinieki. Viņi Baltijas Tehnisko augstskolu pārveidoja par Latvijas Augstskolu (tā darbojās no februāra vidus līdz 22. maijam). Pēc lielinieku padzišanas no Rīgas notika vēl viens mēģinājums atjaunot Baltijas Tehnisko augstskolu. Tomēr

Rīga. Latvijas Universitāte, (192-). Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusī Latvija*.

jaunās Latvijas valsts ambīcijas bija daudz lielākas – tā vēlējās radīt pilnvērtīgu nacionālo universitāti nevis atjaunot krievu vai vācu laika augstskolu. Tās izveidošanai tika izveidota speciāla Organizācijas komisija, kas pāris mēnešu laikā paveica milzu darbu, pārņemot Baltijas Tehnisko augstskolu, izveidojot Latvijas Augstskolu un sagatavojoties pirmā mācību gada uzsākšanai.

NO LATVJU OPERAS UZ NACIONĀLO OPERU

1918. gada 15. septembrī Vācijas okupācijas apstākļos Rīgā Pilsētas otrajā teātrī (mūsdienā Nacionālais teātris) notika svinīgais Latvju operas atklāšanas koncerts. Mūsdienā Operas namā tolaik atradās Rīgas Pirmais (vācu) teātris, un Latvju operai nebija pašai savu pastāvīgu telpu. Operas dziedātāji kāpa uz Otrā teātra skatuves arī svinīgajā Latvijas Republikas proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī, vairākkārt nodziedot valsts himnu. Krievijas Sarkanās armijas iebrukums izjauca Latvju operas darbu. 1919. gada 23. septembrī Pagaidu valdība pieņēma noteikumus par Nacionālo operu. Tūlīt pēc bermontiešu padzīšanas no Rīgas 1919. gada novembra beigās opera atsāka darbību direktora Jāņa Zāliša (1884 – 1943) vadībā. Oficiālā Latvijas Nacionālās operas atklāšana notika 1919. gada 2. decembrī ar Riharda Vāgnera operas “Tanheizers” izrādi.

Rīga. Latvijas Nacionālā opera, (193-). Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusī Latvija*.

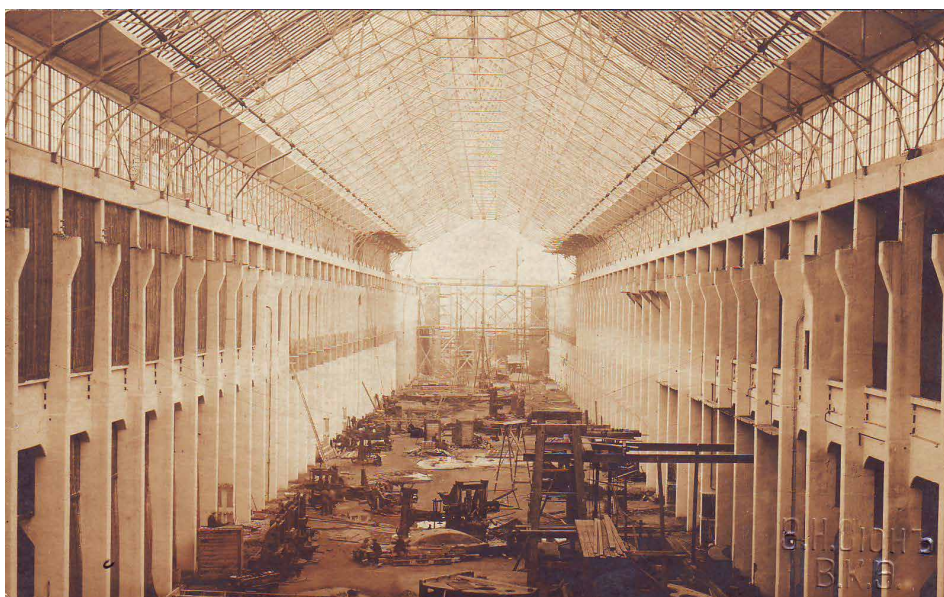

Latvijas Nacionālās operas kolektīvs pie operas nama, (1919. gada septembris).
Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusi Latvija*.

No Alfrēda Ozoliņa atklāšanas izrādei veltītās recenzijas: "Korekti dzied koris. Ansambli apmierinoša noteiktība. Orķestrs, izņemot koka pūtējus, starp kuriem atkal liela tieksme uz nesaskanību, un dažām pavisam pārsteidzošām nejausībām arfas partijā, kura atrodas spējīga un pazīstama mūziķa rokās, godam "spēlēja" savu vadošo lomu, par ko jāpateicas diriģentam Teodoram Reiteram, kuram vispār pie izrādes panākumiem piekrīt lauvas tiesa." (Latvijas Sargs, 1919. gada 4. decembris)

VEF PIRMSĀKUMI

Valsts radīšana nebija iedomājama bez uzņēmumiem un organizācijām, uz kuru pleciem gūlās Latvijas atjaunošanas darbs pēc piecu gadu ilgā kara. No jauna bija jāuzceļ tūkstošiem ēku, simtiem kilometru ceļu un dzelzceļu, desmitiem tiltu. Kara laikā pilnībā bija nopostīta arī sakaru infrastruktūra, bez kuras normāla valsts dzīve nav iedomājama. 1919. gadā valdība izveidoja Ceļu un būvju virsvaldi, Latvijas Dzelzceļu virsvaldi u.c.

Rīga. Rūpnīca "Unions" (vēlāk VEF). Iekārtu demontāža, (191-).
Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusi Latvija*.

20. gadsimta 30. gadu Baltijas lielākais rūpniecības uzņēmums – Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF) – izauga no nelielas darbnīcas, kuru izveidoja Latvijas Pasta un telegrāfa pārvaldes paspārnē 1919. gada 10. jūnijā uz agrāko mehānisko darbnīcu bāzes. Sākotnēji darbnīcā strādāja vien četri cilvēki (smalkmehāniķi Teodors Šūlbergs un Jānis Šteibelts, galdnieks Fricis Liepiņš un noliktavas pārzinis Kārlis Kīns) ar dažiem nolietotiem darbarīkiem elektrotehnikas entuziasta Aleksandra Tīpaiņa (1886–1974) vadībā. Nelielais uzņēmums, kas vispirms nodarbojās ar telegrāfa un telefona aparātu remontu, izauga par rūpnīcu ar 3500 strādniekiem, kas 30. gadu nogalē ražoja ārkārtīgi plašu produkcijas klāstu – kā mēdza teikt, “no adatas līdz lidmašīnai”. Slavenākais VEF ražojums bija leģendārais miniatūrais fotoaparāts “Minox”. Augstus apbalvojumus starptautiskajās izstādēs ieguva arī VEF radio aparāti. Tāpat notika mēģinājumi ražot luksusa automobiļus, rūpnīca būvēja arī Kārļa Irbīša konstruētās lidmašīnas. VEF kļuva par vienu no spilgtākajiem jaunās valsts simboliem, kas apliecināja tās iedzīvotāju uzņēmību, talantu un lielās darba spējas

VEF produkta "Vefar MD/38" reklāma, (193-).

Attēls no Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas *Zudusi Latvija*.

KOPSAVILKUMS

Latvijas Republikas pastāvēšanas pirmajā gadā bija sasniegts tik tiešām daudz – izcīnītas spožas uzvaras kaujas laukos pār spēcīgiem pretiniekiem un iegūti vēl spēcīgāki sabiedrotie; radīta funkcionējoša valsts pārvalde; uzsāktas nozīmīgas ekonomiskās reformas (svarīgākā – Agrārā reforma) un izveidotas galvenās kultūras iestādes (Latvijas Augstskola, Valsts bibliotēka, Vēsturiskais arhīvs, Nacionālais teātris, Nacionālā opera, Latvijas Konservatorija, Latvijas Mākslas akadēmija). Gada laikā trīs reizes ārēju uzbrukumu rezultātā valsts būvniecības process tika pārtraukts vai apturēts (1919. gada janvārī, aprīlī un oktobrī), tomēr pie pirmās izdevības atsākts ar divkāršu enerģiju.

Noslēdzoties 1919. gadam, bija skaidrs, ka ir daudz paveikts, bet tas bija tikai pirmais posms valsts radīšanā. Vēl bija jāatbrīvo no lieliniekiem Latgale un ar uzvaru jānoslēdz Latvijas Neatkarības karš, jāizstrādā un jāpieņem Satversme, jāievēl parlaments (Saeima), jāpanāk valsts starptautiskā *de iure* atzīšana, jārada nacionālā valūta, jāatjauno Latvijas ekonomika, jāturpina Agrārā reforma un jāpaveic daudzi citi svarīgi uzdevumi.

1918

